

Het gilderaam van 1667 in het koor van de Martinikerk

In *Groninger Kerken* werd eerder aandacht besteed aan het uit 1770 daterende glas-in-loodraam met de wapens van het burgerregiment in het koor van de Martinikerk te Groningen¹. In 1923 werd dit raam, dat nog grotendeels bewaard was gebleven, gerestaureerd en werden de ontbrekende namen en wapens aangevuld. Deze restauratie werd geleid door de secretaris van de kerkvoogdij, C.A. Star Numan. Van hem kwam het idee om vier nieuwe ramen aan te brengen, voorzien van de wapens van 41 geslachten die in de geschiedenis van Stad en Ommelanden een voorname rol hadden gespeeld.

Deze vijf ramen uit 1770 en 1923 beheersen nog steeds het kleurige beeld van de kooromgeving. Pas een tweede blik brengt nog een hoeveelheid glas in lood aan het licht: onderaan het eerste raam van links is een aantal scherven aangebracht met woordrestanten als *Berck, oel, bel, Ja, Im, bertus, an, en* verschillende malen fragmenten van de tekst *Hopman*. Daarnaast vertonen sommige scherven resten van wapens (zie afb. 1 en de kleurenafbeelding op het omslag van dit nummer)². Op grond van deze fragmenten kan geconcludeerd worden dat het vermoedelijk om restanten van een glas-in-loodraam gaat dat, evenals dat van 1770, namen en wapens van hoplieden van het Groninger burgerregiment vertoonde.

Op zoek naar het gilderaam

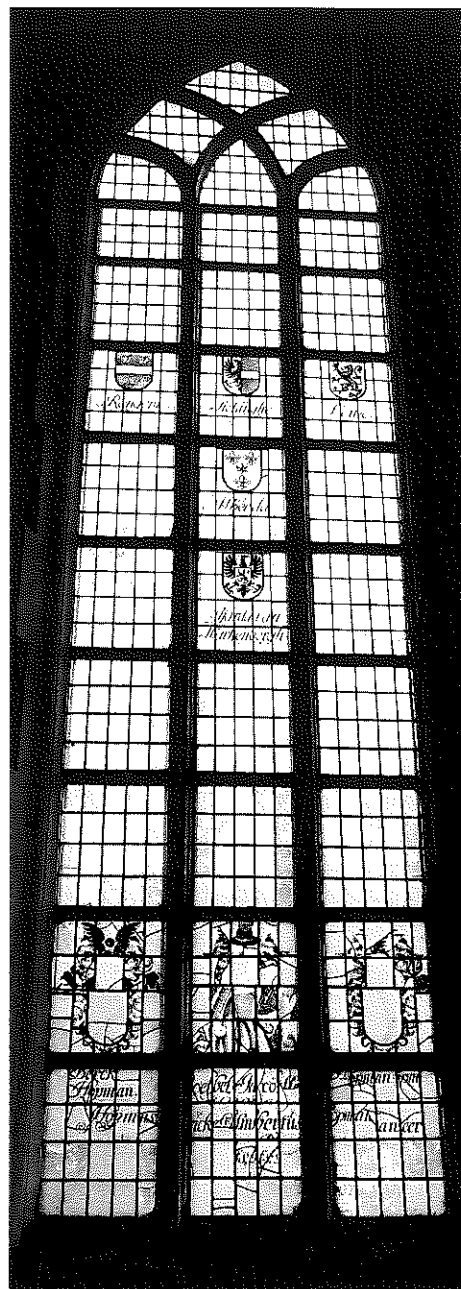
Daartoe zou onze kennis over dit kunstwerk beperkt gebleven zijn, ware het niet dat er een foto bewaard is gebleven van het raam, zoals het er vóór de restauratie van 1923 uitzag (zie afb. 2). De fragmenten blijken volgens deze foto betrekking te hebben op zes verschillende hoplieden, waaronder een tekst in een cartouche:

...bel...
 ...bertus Ja... / Berckhu... / Hopman
 ...ille... / ...en... / ...an
 ...cco Helm... / H...
 ...oel...
 ...men A... / ...ns... an
 ...ts, v? / ... / ...nn...

Met behulp van de foto is het met enige moeite vast te stellen wie de hoplieden waren die op het raam werden vermeld. Het blijkt te gaan om zes hoplieden uit de periode rond 1670: Hebel Harckens (benoemd in 1651, majoor in 1665, overleden in 1677), Lubbertus Jacobi Berckhuys (benoemd 1651, overleden 1675), Geert Willems Beuckens (benoemd 1651, afgetreden 1672), Focco Helmholt (benoemd 1657, overleden 1679), Roelof Helprichs Rosinck (benoemd 1657, overleden 1675) en Harmen Aepkens (benoemd 1657, overleden 1674)³.

Tot 1657 kende het burgerregiment tien vendels onder leiding van evenzovele hoplieden. In dat jaar werd het aantal vendels uitgebreid tot achttien. Vergelijking met de aanstellingsdata van de zes genoemde hoplieden met die van hun twaalf collega's leert dat het bij dit zestal gaat om de hoplieden die het langst in functie waren, nadat op 10 oktober 1665 de hopman Harmen Wolters na jaren trouwe dienst ontslagen werd wegens lijfs zwakheid. Het raam zal dus van na deze datum stammen. Aan de andere kant zal het vervaardigd zijn vóór 6 augustus 1672, toen Geert Willems Beuckens wegens hoge ouderdom zijn functie resigeneerde.

Nu deze tijdspanne is afgebakend is het een kleine moeite om de datering van het raam nader te bepalen: in een resolutie van burgemeesters en raad van 13 juli 1667 wordt besloten om 'ingevolge welmeijninge van den Raadt die 4 bovenste

1 Het gilderaam van 1667 in zijn huidige staat. Vijf wapens bovenin zijn in 1923 aangebracht.

vensteren aen de Noortsijt van die kercke met den eersten [zo snel mogelijk, RA] te doen hermaecken, ende soe vervolgens in het Choer omme, alwaer in plaetse van

1 R. Alma, 'Het gilderaam van 1770 in het koor van de Martinikerk', *Groninger kerken*, X (1993) nr. 1, 5-13. Hoewel de ramen van het burgerregiment strikt genomen geen gilderamen waren, blijven we deze door traditie ingeburgerde aanduiding hanteren.

2 Beschreven in: A. Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden. Teksten, wapens en huismerken van 1298-1814* (Assen/Amsterdam, 1977) (hierna: GDW) nr. 1488.

3 Gemeentearchief Groningen (hierna: G.A.G.), Dagklapper op de resoluties van burgemeesters en raad, aangevuld met gegevens uit het regeringsboek. De verder genoemde data met betrekking tot benoeming en ontslag zijn eveneens ontleend aan deze resoluties.

2 Het gilderaam vóór de restauratie van 1923.

die Gilden het burgerlijk regiment twee en twee compagnien off derselver officieren sullen worden gestelt in een glas'. Voordien blijken dus in het koor glas-inloodramen te hebben gezeten van de verschillende gilden in de stad. Gezien de interne politieke situatie van de stad Groningen in die jaren is het niet verwonderlijk dat burgemeesters en raad de ramen van de gilden naar de glasbak verwezen: de jaren tot 1663 werden gekenmerkt door strijd tussen het stadsbestuur en de gilden, die verlaging van lasten en politieke invloed nastreefden. Hun drie leiders werden in 1663 en 1665 onthoofd⁴.

In die jaren werd het noorden ook bedreigd door externe onrust: de troepen van de Munsterse bisschop Christoph Bernhard van Galen, beter bekend onder de troetelnaam Bommen Berend, viel op 16 september 1665 Overijssel binnen, waarmee de oorlog met de Republiek een feit was. Nadat de kerkvorst grote delen van het Overijsselse platteland veroverd had, wendde hij de blik naar het noorden. Zijn troepen drongen door tot Noord-Drenthe en het Oldambt. De oorlog mislukte echter en op 18 april 1666 werd te Kleef de vrede getekend⁵.

Het burgerregiment hoefde bij deze oorlog nog niet ten strijde te trekken, maar wel werd het belang van dit stedelijke militaire instituut door de veldtocht onderstreept. In dat licht is het niet verbazingwekkend dat het stadsbestuur in het koor van de Martinikerk aan het burgerregiment een ereplaats gunde ten koste van de oproerige gilden.

Het is vreemd dat in de resolutie van 13 juli 1667 gesproken wordt van vier ramen, met de compagnieën twee aan twee: als de ramen van het burgerregiment elk zes hopleiden bevatten, zou dat een totaal van drie ramen opleveren en geen twee of vier. Het is natuurlijk mogelijk dat de uiteindelijke uitvoering afweek van de resolutie, dus vooralsnog neem ik aan dat dit raadsbesluit de vervaardiging inluide van het raam, waarvan nu nog de fragmenten resteren.

Van de veronderstelde andere twee ramen zijn geen sporen bewaard gebleven. Wel kunnen we vermoeden welke hopleiden hierop vereeuwigd werden. De overige hopleiden waren in 1667, in volgorde van hun aanstellingsdatum: Hero Pieters

Idema, Willem Boedeker, Hendrick Gijsberts van Laer (op 10 augustus 1667 vervangen door Franciscus Gomarus), Jacob Munninck, Hendrick Crijns, Barelt Vuist, Hendrick Roelefs Heest, Cornelis Clock (op 27 november 1667 vervangen door Gerardus Gassinck), Willem Hamming, Allert Dijkhuizen, Egbert van Lingen en Nicolaes Benningh. Wie van hen op de andere ramen genoemd zullen zijn geweest, hangt af van de snelheid waarmee men het ontwerpen van het raam ter hand genomen heeft, daar twee hopleiden binnen enkele maanden na de resolutie vervangen werden.

De kunstenaar die het raam vervaardigd heeft kunnen we niet met zekerheid aanwijzen. In de rekeningen van de kerkvoogdij van de Martinikerk vinden we weliswaar verschillende keren bedragen vermeld die samenhangen met constructie en repareren van glazen, maar geen eenduidige vermelding van de ramen in het koor. In 1667 werd aan de glazenmaker Isebrant Martens de Vries 45 gulden en 8 stuiver betaald voor geleverde nieuwe en reparatie van 'olde glazen' en in 1668 aan dezelfde een bedrag van 47 gulden en 6 stuiver voor het verloten, stoppen en repareren van ramen. In dit laatste jaar vinden we ook de betaling van ruim 285 gulden aan Mr. Sjoucke Jeltens voor geleverde stenen en posten in de glazen en arbeidsloon ten behoeve van werkzaamheden in de Martinikerk. Aan de zeilmaker Lambert Annes werd verder 30 gulden betaald voor huur van een zeil bij het inzetten van ramen⁶. Het is mogelijk dat deze bedragen ermee samenhangen, maar 45 (of eventueel 93) gulden is wat weinig voor drie of vier grote ramen. In 1672 kostte de levering van twee ramen van dezelfde glazenmaker, één bij het orgel en één boven de bruidsdeur (de zuidoostelijke ingang), al 370 gulden⁷! Waarschijnlijk werd het raam op andere wijze gefincancierd en bleven zij buiten de rekeningen van de kerkvoogdij⁸.

In de stukken betreffende de restauratie in 1923 is steeds sprake van resten, afkomstig van meer dan één raam. Zo maakt de restaurator J.W. Gips melding van een fragment met een zwarte hoed als helmteken⁹ en ook uit een andere bron weten we van het bestaan van meer ge-

4 W.J. Formisna, 'De politieke toestand in het noorden vóór de inval', in: *Groningen constant. Groningen-Munster 1672* (Groningen 1972), 30-35; zie ook: *Tot tijdsverdrif in ballingschap (1663-1665). Dagboek van Gerard Udinck, een Groninger gildeleider uit Westfalen*, H. Niebaum en F. Veldman ed. (Groningen, 1988).

5 P. Berghaus, 'De veldtocht 1665/1666', in: *Groningen constant*, 18-22.

6 G.A.G., Archief secretarie, inv.nr. 149r, 1667, fol. 43v, 1668, fol. 43v, 47, resp. 46.

7 *Ibid.*, 1672, pag. 115.

8 Ook in de stadsrekening van dat jaar vond ik geen vermelding.

9 G.A.G., Archief Ned. herv. kerkvoogdij, inv.nr. 200^r: brief van 21 juli 1923 van Gips aan Star Numan.

brandschilderd glas in de Martinikerk¹⁰. Nauwkeurige vergelijking van de foto uit 1923 met de thans aanwezige fragmenten leert dat er fragmenten zijn die wel op de foto van 1923 voorkomen en niet in het huidige raam, en andersom. Zo vormt het fragment met de tekst 'eer' een deel van de naam van Geert Willems Beuckens. Aan de andere kant zijn de fragmenten 'rick', 'elt', 'opm' (2 keer), 'ts, v' niet bij deze zes hophlieden thuis te brengen. Zij zouden uit de tekst in het cartouche afkomstig kunnen zijn. Belangrijk zijn echter twee helmtekens die thans nog zijn opgenomen: de bovengenoemde zwarte hoed met gouden koord, geplaatst op een stok, en een zwarte vleugel. Gezien het formaat van deze ruitjes en de stijl moet het hier fragmenten betreffen van een vergelijkbaar raam.

De conclusie van al dit gepuzzel is, dat in 1667 inderdaad meer dan één raam voor het burgerregiment vervaardigd zal zijn, mogelijk drie stuks met in elk raam zes hophlieden.

Van het in 1923 gefotografeerde raam kunnen we in elk geval de oorspronkelijke teksten betreffende de hophlieden volledig reconstrueren, behoudens kleine afwijkingen in de spelling. De aangevulde teksten zijn tussen teksthaken geplaatst. De tekstfragmenten die in 1923 zijn verdwenen, zijn cursief gezet. De langere tekst in het cartouche onderaan het raam is zo fragmentarisch dat hij niet meer aangevuld kan worden.

[He]bel [Harckens] / [Hopman]

Wapen: onbekend.

[Lub]bertus Ja[cobi] / Berckhu[ys] / Hopman

Wapen: vermoedelijk een dwarsbalk, vergezeld van drie bollen of penningen, 2 en 1; helmteken: een vlucht, waartussen mogelijk een bol of penning¹¹.

[G]jeer[t W]ille[ms] / [Beuck]en[s] / [Hopm]an

Wapen: onbekend; helmteken: een vlucht, waartussen een zwarte bol.

[Fo]cco Helm[holt] / Hopman

Wapen: onbekend¹².

[R]oel[of Helprichs] / [Rosinck Hopman]

Wapen: onbekend; helmteken: een vlucht, waartussen eventueel een voorwerp.

[Har]men A[ep-] / [ke]ns Hopman

Wapen: onbekend.

Nadat de ramen in 1667 geplaatst waren, kon het verval beginnen. Glas-in-loodramen zijn bijzonder kwetsbaar; de tand des tijds knaagde in de vorm van windstoten, oorlogsgeweld en – vooral – opgeschoten kwajongens, onbarmhartig aan de zeventiende-eeuwse glasschilderkunst¹³. Later werd aan de buitenzijde van de vensters traliewerk aangebracht, waardoor vooral de laatstgenoemde bedreiging afgewend kon worden. De droevige foto uit 1923 leert desalniettemin dat de ramen toen praktisch reddeloos waren.

Als de restauratie een eeuw eerder ter hand was genomen, zouden de resten ongetwijfeld zonder pardon zijn verwijderd. Het is vooral te danken aan de inspanningen van kerkvoogd Star Numan en de langzaam veranderende visie op restauratie dat de laatste scherven tenminste nog bewaard bleven. Dertig jaar eerder had een lid van de familie Liefstinck zijn oog laten vallen op zijn familiewapen dat in het gilderaam van 1770 afgebeeld was en verzocht hij de kerkvoogdij of hij het niet kon kopen. Na enig overleg werd besloten dat van de gebrandschilderde ramen slechts 'zeer enkele ongeschonden bewaard gebleven' waren en 'omdat er langzamerhand reeds zóó veel belangrijks, dat de kerken sierde, is gesloopt, het weinige dat nog rest, noodig bewaard dient te worden'¹⁴. Het past in dit langzaam gunstiger wordende klimaat ten aanzien van het beheerde historische erfgoed dat de kerkvoogdij aan Star Numan de vrije hand liet om de restauratie van de ramen te coördineren, mits het niet te veel geld zou gaan kosten. Inhoudelijk bemoeide

ze zich er weinig mee. Voor het samenbrengen van de gebrandschilderde resten berekende de restaurator J.W. Gips te Den Haag in zijn offerte van 7 maart 1923 een bedrag van f50¹⁵. Bij de samenvoeging werd uitsluitend gelet op symmetrie, maar niet op de inhoudelijke samenhang. De tekstfragmenten werden door elkaar gezet en sommige ruitjes werden omgekeerd of in spiegelbeeld geplaatst. Een kleine vierkante meter ordeeloos geplaatste scherven is het enige dat resteert van het teken van waardering van het stadsbestuur voor zijn militaire hoop in bange dagen. Het is ook alles dat overgebleven is van de ramen die vóór 1770 het invallende buitenlicht in de Martinikerk kleurden.

R.H. Alma (1963), G. van der Molenstraat 19, 9953 SK Baflo, tel. 0595-425354, studeerde wiskunde en geschiedenis te Groningen. Hij bereidt een proefschrift voor over Groninger patriciaat en Ommelander adel in de late Middeleeuwen en is verbonden aan het Rijksarchief in Drenthe.

Verantwoording van de illustraties:

1 Jan Hovinga, Zuidlaren

2 Gemeentearchief Groningen

10 Zie bijv. Centraal Bureau voor Genealogie, Familiearchief Van Iddekinge, nr. 43: 'In de glazen van de Martinikerk vind men het wapen van Iddekinge 1742 met een Kroon en hond daarboven geplaatst; onder geschreven Tobias Jan [sc. van Iddekinge; RA] Burgemeester' (aantekening van ca. 1813; niet vermeld in *GDW*).

11 Vgl. *GDW*, nr. 1534: wapen op grafzerk van Jacob Jacobs Berckhuis.

12 Een wapen-Helmholt vinden we in *Nederland's patriciaat*, III (1912) i.v. Helmholt.

13 W.K. van der Veen, 'Het koor van de Martinikerk te Groningen', *Mededelingen van het Instituut voor Liturgiewetenschap van de Rijksuniversiteit te Groningen*, VII (1972) 15-45, aldaar 28.

14 G.A.G., Archief Ned. herv. kerkvoogdij, inv.nr. 92, d.d. 18 sept. en 15 okt. 1895; zie C.H. van Rhijn, *Templa Groningana. De Martini kerk, de A kerk, de Nieuwe kerk en het beheer van de Nederduitsch Hervormde gemeente te Groningen* (Groningen 1910) 204.

15 G.A.G., Archief Ned. herv. kerkvoogdij, inv.nr. 200*. Zie voor de restauratie uitgebreider: Alma, 'Gilderaam 1770' (zie noot 1).